

SATRAŇÇ HİKÂYESİNDE KİŞİLER DÜNYASI

Yrd. Doç. Dr. Bülent Kırmızı

Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi

bkirmizi@firat.edu.tr

ÖZET

Alman Edebiyatı'nda ayrıcalıklı bir yere sahip olan Stefan Zweig, Satranç adlı hikâyesinde, satranç oyunundan yararlanarak savaş döneminde bireylerin tüm olumsuzluklara rağmen ayakta kalma ve var olma mücadelelerine dair yaşanan süreci aktarır. Satranç hikâyesi, karakterlerin davranışlarından hareketle psikolojik tahlillere meydan veren bir hikâyedir. Eserde, savaş döneminde Naziler tarafından tutuklandıktan sonra yurtsuzluğa mahkûm edilen bir karakterle dünya satranç şampiyonu olan bir karakterin satranç mücadelesi ele alınır. Hikâyenin belki de en önemli özelliği kurgu kişilerle gerçek kişiler arasındaki paralelliklerdir. Mekânın kişinin ruh dünyasında meydana getirdiği çatışmalar ve yönelimler dile getirilirken kahramanların bağlı buldukları farklı dünyalar okura birçok yönüyle sunulur. Yazarın, kitaplarının yakılarak vatanından göçe mecbur edilmesini, kitapta birebir yaşayan Dr. B.'dir. o da eğitilmiş, görgülü ve kültürlü bir insandır, ancak dönemin Almanya'sında istenmeyen bir özelliği vardır: Yahudi olmak! Satranç okunduğunda, yazarın adeta kendisini anlattığı görülür ve hem kitaptaki karakterin hem de yazarın hazin sonu da birbirine benzer özellikler gösterir. Bu çalışmada, hikâyenin eylem düzleminde rol alan kişiler dünyasının önemli karakterleri tespit edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Stefan Zweig, satranç, savaş, kişiler dünyası

THE PEOPLE OF THE CHESS STORY

ABSTRACT

Having a privileged place in German literature, Stefan Zweig, Chess's story, taking advantage of a game of chess during the war and being of individuals struggle to survive in spite of all the negativity in the process of the transfer. The story of Chess, the behavior of the characters in a story that move the challenge of psychological analysis. In this work, after being arrested by the Nazis during the war yurtsuzluğa convicted of a character in a character, the world chess champion, chess is considered to struggle. Perhaps the most important feature of the story is the similarity between fiction people and real people. Conflicts caused by a person's mood and trends in the world of space expressed in the document presented to many aspects of the reader different worlds to their respective heroes. Visit their books to be burned homeland forced migration, Dr. B. who lived through the book respectively. he also trained, well-mannered and cultured man, but an undesirable feature of Germany in the period are: to be a Jew! Chess is read, and the book is told by the author himself almost tragic character, as well as the author shows similar

*B. Kırmızı / Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Dergisi 3(2014) 146-165*
*B. Kırmızı / Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of Social Sciences
3(2014) 146-165*

properties in the end. In this study, the prominent people involved in the story, the characters will be determined in the plane of action.

Keywords: Stefan Zweig, chess, war, the world of people

*“Küçüklerin büyüklük taslaması kadar
tehlikeli bir şey yoktur”
Stefan Zweig.*

1. GİRİŞ

Lise yıllarında Hugo von Hofmannstahl ve Rainer Maria Rilke etkisinde kalarak yazdığı şiirlerle başlayan edebiyat yaşamı sonraki yıllarda yaptığı çevirilerle ve kaleme aldığı onlarca eserle devam etti. Yahudi kökenli bir ailenin oğlu olan Zweig, Avrupa'nın en görkemli şehirlerinden biri olan Viyana'da 28 Kasım 1881'de dünyaya gelir ancak hayata gözlerini yumduğu yer memleketinden kilometrelerce uzakta olan Brezilya'da Petropolis'tir. Yazar, Viyana ve Berlin'de felsefe öğrenimi almış İngilizce, Fransızca, Latince ve Yunanca dillerine hâkim çok yönlü bir kişiliktir. I. Dünya Savaşı (1914-1917) yıllarında Viyana'da gönüllü memur olarak çalışmış ve savaşın bitiminden sonra da Salzburg'da Kapuziner yokuşundaki villasında dönemin ünlü yazarlarını ağırlamış ve önemli eserlerini de bu yıllarda vermiştir. Zweig daha sonra birçok ülke dolaşır sonunda Brezilya'ya yerleşir. Zweig ve eşi 23 Şubat 1942'de yatak odalarında ölü bulunur. En dikkat çekici nokta ise yazarın Petropolis Valisi'ne bir mektup yazmış olmasıdır. Bu mektupta Brezilya'yı çok sevdiğini ancak manevi yurdu olan Avrupa'nın Nazilerce işgal edilmesinin ardından artık bir umudunun kalmadığını belirtir. Mektupta, onun memleket hasretine daha fazla dayanamadığı ve gücünün tükendiği anlaşılır. Acaba, yazarın yurdum diye bahsettiği Avrupa satranç tahtası, insanlar da satranç taşı olabilir mi?

Satranç Stefan Zweig'in 1938-1941 yıllarında Brezilya'da sürgünde olduğu bir dönemde kaleme aldığı son ancak en önemli eseridir. Kitap ilk kez 7 Aralık 1942'de Buenos Aires'de 300 adet olmak üzere sınırlı sayıda yayınlanır. Eserin Avrupa'da yayımı ancak bir yıl sonra gerçekleşir ve 1943 Aralık ayında okuyucuyla buluşur. 1944 senesinde ise İngilizceye tercümesi yapılarak New York'ta basılır. Satranç, kısa bir hikâyedir ancak içeriği çok kapsamlıdır ve savaş dönemiyle ilgili önemli ipuçlarını barındırır. Eser, ben anlatıcı tarzında kaleme alınmıştır ve anlatıcı duyduklarını okuyucuya kendi bakış açısıyla verir. Birçok yerde de neyin önemli olduğuna ya da önemsiz olduğuna anlatıcı karar verir, örneğin karşıt güçleri temsil eden karakterlerin biyografik geçmişlerini dile getirirken yaptığı gibi. Mirko'nun yaşam öyküsü anlatıcı tarafından verilirken, Dr. B.'nin ki kendi ağzından verilir. Varlığı sadece biyolojik düzlemde mevcut olan anlatıcının adı, mesleği ve kişisel özellikleri ile ilgili bir ipucu verilmez. Sürekli gözlem yapan ve

değerlendiren anlatıcı farklı zamanlarda farklı karakterleri destekleyen ve belki de tek bir doğrunun olmadığı mesajını vermek isteyen biridir. Kitapta anlatım sürekli geriye dönüşler yapılarak verilir. Eserde, mücadele eden iki önemli karakter olan Czentovic ile Dr. B. arasında bir uyum yoktur, aksine her ikisi de zıt kutupları oluşturan tüm özellikleri barındırır. Yazar bu iki farklı kişiliğin karşılaşmasını kurgularken satranççı kullanır. Eserde mekân son derece kısıtlı ve sınırlıdır. Eserin kahramanı olan Dr. B. için neredeyse ayak basabileceği bir karış toprak yoktur ve bu da yurtsuzluğu simgeler. Metropole ve Gemi iki farklı dar mekândır. Gemi, vatansızlığın ve yurtsuzluğun sembolü olarak kabul edilebilir. Czentovic'in gemideki karşılaşmayı zaferle sonuçlandırması, vatanını terk eden Dr. B.'yi hepten yenilenenler sınıfına sokar. Bir başka nokta da eserde istasyonun yerini limanın almış olmasıdır. İstasyon, hem bir son hem de yeni bir başlangıcı simgeler ve aynı zamanda acıyı, terk edişi de anlatan en iyi kavramdır. Kitapta, liman da aynı anlamı yüklenen bir kavramdır. Nitekim kitabın sonunda Dr. B.'nin oyundaki yenilgisi, Zweig'in hayat mücadelesindeki yenilgisiyle paralellik gösterir. Eserdeki bir diğer karakter McConnor'dır. O, güçlü bir fiziki görünüme sahip, California'daki petrol kuyularından çok para kazanıp zengin olmuş, yenilgiyi hazmedemeyen birisidir.

Tablo 1. Satranç Kitabında Tematik ve Karşıt Güçler

	Tematik Güç /Ülküdeğer	Karşıt Güç /Karşıdeğer
Kişiler Düzeyinde	<i>Dr. B., Anlatıcı, McConnor, Doktor</i>	<i>Mirko Czentovic, Gestapo</i>
Kavramlar Düzeyinde	<i>Bağlılık, Sadakat, Mücadele, Kendilik Bilinci</i>	<i>Yabancılaşma, Bencilik, Ötekileşme, Yurtsuzluk</i>
Simgeler Düzeyinde	<i>Satranç, Hastane Odası</i>	<i>Satranç, Otel Odası, Metropole Otel, Berlin, München</i>

2. SATRANÇ

2.1. Eserin Özeti

New York'tan Buenos Aires'e giden yolcu vapurunda dünya satranç şampiyonu Mirko Czentovic'i görüp de onunla bir el oynamadan bu yolculuğu sonlandırmak olmazdı. Onu ilginç kılan sadece bir dünya şampiyonu olması değildi. Mirko, yoksul bir gemici olan babasını bir gemi

*B. Kırmızı / Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Dergisi 3(2014) 146-165*
*B. Kırmızı / Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of Social Sciences
3(2014) 146-165*

kazasında kaybettikten sonra, bir papaz ona acımış ve bakımını üstlenmişti. Bu iyi kalpli papaz, Mirko'nun eğitimi için elinden geleni yapmış fakat Mirko'da gelişimin emaresi görülmemişti. Kendisine söylenen her işi yapan Mirko, bir işin yapılması için özel bir çağrı olmadığı zamanlarda kıpırdamadan boş gözlerle oturmuştu. Papazın ve jandarma çavuşunun akşamları satranç oynadığı saatlerde yanlarına dikilip anlıyormuş gibi kareli tahtaya boş gözlerle bakmıştı. Bir gün papazın yarım bırakmak zorunda kaldığı oyuna, jandarma çavuşunun alaycı bir sesle sorduğu "Ne o, oyunu tamamlamak mı istiyorsun?" sorusu üzerine Mirko devam etmiş ve o günden sonra kareli tahta üzerinde oynadığı her oyundan galip ayrılmıştı. Onu ilginç kılan, bu tinsellikten uzak davranışlarının onun bir gün dünya şampiyonu olacağına işaretini vermemiş olmasında yatıyordu. Zihinsel faaliyetleri son derece zayıf şampiyon, amatörlerle oynadığı oyun başına iki yüz elli dolar alıyordu. Bizimle oyun oynaması için McConnor ona bu parayı vermeye hazırды. Büyük bir servetin sahibi olan McConnor başarılı ve oyunda rakibinin yaptığı başarılı bir hamleyi, kendisine yapılmış bir saldırı olarak görebilecek kadar hırslı bir adamdı. Czentovic'in biz amatörlerle karşı oynadığı ilk oyun, beklenildiği gibi onun galibiyetiyle sonuçlandı. McConnor hırsla rövanş istedi. Parayı veren düdüğü çalar misali, Mirko ücreti ödendiği takdirde amatörlerle oynamaması için bir sebep bulamıyordu. Yalnız ikinci oyunda garip bir şey oldu ve amatör grubumuzun başarısız bir hamle yapacağı sırada bir adam ortaya çıktı ve bizim hamlemizi engelledi, bize yapmamız gereken hamleyi, ileriki hamlelerin nasıl olacağını, rakibin yapacağı hamleleri söyledi. Afallamıştık. Oyun sonunda bu gizemli adamın öngördüğü gibi bir dünya şampiyonuyla berabere kalmıştık. Bir dünya şampiyonuyla beraberlik! Bu kez rövanş teklifi Czentovic'ten gelmişti. Kurtarıcımız Czentovic ile baş başa bir oyunu kabul etmek istemiyordu. Az önce satrancın tüm inceliklerini bildiğine emin olduğumuz bu gizemli adam –Dr.B.- şimdi çekingen tavırlar sergiliyor ve satranç tahtasına 20-25 yıldır elini bile sürmediğini iddia ediyordu. Onu ikna etmek bana düşmüştü ki ilginç hikâyesini bu yolla öğrendim. Avusturya kökenli olan Dr.B. önemli bir aileden geliyordu ve Hitler iktidarından sonra Gestapo tarafından Nasyonel Sosyalistlerin önemli tutsaklarını toplama kampları yerine Metropole Oteli'ne yerleştirdiği önemli tutsaklardanmış. Aylarca birkaç eşya dışında hiçbir şeyin bulunmadığı bir hücrede kalan Dr.B. bir gün sorgulama öncesinde bekletildiği odada asker montlarından birinin cebinde bir kitap gözüne çarpar ve onu gizlice alır. O sorgulamadan sonra tüm vaktini bu kitaba ayırır. Bu, içinde dünya şampiyonlarının kendi tekniklerini anlattığı bir satranç kitabıdır. Dr.B. ekmek kırıntılarını satranç taşı ve nevresimini satranç tahtası olarak düşünür ve aylarca satranç oynar. Öyle hırsla oynar ki bir gün–kendisinin satranç zehirlenmesi adı ile bahsettiği- bir ruh hastalığına yakalanır ve kapatıldığı hücrede deli gibi bağırıp etrafına saldırdığından hastaneye kaldırılır. Bu, onun için bir çıkış kapısı açmıştır. Ülkeden ayrılmak

üzere bindiği bu gemide, benim de ısrarlarımla Czentovic ile oynamaya razı oldu. İlk başta çekinerek oynayan Dr.B.'nin davranışlarında oyunu galip bitirmesiyle değişiklikler gözlemledim. Bir dünya şampiyonunu yenmişti, bu olağanüstü başarıydı; fakat burada durması gerekirdi. Durmalıydı; çünkü satranç zehirlenmesi aniden baş gösterebilirdi. Czentovic'in rövanş teklifini büyük bir hırsıyla kabul ettikten sonra öfkesinin her an kontrol edemeyeceği bir düzeye gelmesi an meselesiydi. Hamleleri hızlı, rakibine davranışları çirkindi. Kolundan tutup her an nüksedebilecek hastalığını anımsattım. Silkindi. Hepimizden özür diledi ve uzaklaştı. Yalnızca ben biliyordum, elini bir daha neden satranç tahtasına sürmeyeceğini. McConnor hayal kırıklığına uğramıştı. Az önce Dr.B.'nin hamleleri karşısında terleyen Czentovic ise eski ukala tavırlarına dönmüştü.

2.2. Karakterler

Czentovic

Bir satranç dâhisi olan Czentovic'i tanımlamak için birbirinden çok farklı ifadeler kullanır anlatıcı. Bu tanımlamalar çoğunlukla birbirinden farklıdır, çünkü o hem *"ışık hızıyla yükselen, genç bir dünya şampiyonu"* (s. 13) hem de *"her alanda evrensel bir kültürsüzlük içinde"* (s. 14) olan bir karakterdir. Kişisel özellikleri bakımından Dr. B.'den birçok açıdan farklılık gösteren biridir. Mirko, gerek kültürsüz oluşunu maskeleyerek için gerekse ruhunun derinliklerinde yatan bozuk şifrelerin deşifre olmaması için çok konuşmaktan hoşlanmaz, bu nedenle de onla ilgili neredeyse hiçbir gazeteci tam bir bilgi sahibi değildir. Kendini gizleme ihtiyacı genelde başkaları tarafından anlaşılamamaktan doğar ya da kişi kendisini iyi ifade edemiyordur. Anlatıcı onu, *"En yırtık gazetecinin bile ağzından kamuoyuna ilginç gelebilecek tek sözcük almayı başaramadığı ağırkanlı, ağzını bıçak açmayan bir köylü çocuğu"* (s. 19) biçiminde tanımlar. Genç yaşına rağmen satranç oyununda zirveye çıkmış biri olan karakter, çocuk yaşta babasını kaybeder ve bir papazın yanında eğitim almaya başlar. Papazın tüm çabalarına rağmen Czentovic, entelektüel anlamda kendini geliştiremez. Onun sorgulayıcı olmaması ve sadece kendine verilenlerle yetinmesi, hatta onları dahi tam anlamaması kişisel gelişimini olumsuz etkiler. En basit toplama işlemlerini dahi yapmakta zorlanan birinin satranç gibi akıl oyunları gerektiren bir oyunda zirveye çıkması ilginç gelir okuyucuya. *"Ağır işleyen beyninde, en basit ders konularıyla bile uğraşacak güç yoktu. On dört yaşındayken bile, hesap yapması gerektiğinde parmaklarından yardım alıyordu ve bir kitap ya da gazete okumak, yetişme çağındaki bu çocuk için daha da çok çaba gerektiriyordu"* (s. 14).

Czentovic söylenenleri ikiletmeyen ve istenilen her şeyi anında yerine getiren, güvenilir bir çocuk olmakla birlikte iradesini kullanarak kendi

kendine bir şey yapmaması onun ilgisizliğini gösterir. “Özel bir çağrı almadan hiçbir şey yapmazdı, hiçbir zaman soru sormazdı, başka oğlanlarla oynamaz ve bir şey ona açık bir dille buyrulmadığı sürece kendiliğinden bir uğraş aramazdı” (s. 15). Satranca karşı yeteneği bir rastlantı sonucu keşfedilir. Sürekli jandarma çavuşuyla satranç oynayan papazın bir gün iş icabı gitmesi gerektiğinden oyunu bırakmak zorunda kalması üzerine, jandarma çavuşunun Mirko ile oynaması sonucu ortaya çıkan bu yetenek, onu dünya çapında tanınan bir oyuncu haline getirir. Jandarma çavuşunun “Ne o, oyunu tamamlamak mı istiyorsun?” (s. 15) sorusu üzerine başlayan oyunda çavuş mağlup olur. Şaşırtıcı olan ise Mirko’nun satrançta bu denli başarılı olmasından çok onun gibi okuma-yazma bilmeyen ve olayları çok geç kavrayan ya da hiç kavrayamayan birisinin satrancı nasıl oynadığıdır. Onun oyun yeteneği, başarısını hızlandıran en önemli faktör olur. Papazın onu güzelce giydirip komşu kente satranç oynamaya götürmesinin ardından, onun gelecekte iyi bir satranç ustası olduğu anlaşılır. Czentovic ve papazın yaşadığı mekân bir taşra kentidir ve hayat koşulları da oldukça ağırdır. Bu mekânda yaşayan insanların yaşam kaygısından başka düşünebilecekleri bir konu olmadığından, Mirko gibi bir çocuğun çıkıp da bu kentin adını duyurabilme şansına sahip olması herkesi heyecandırır. “Küçük bir Slav taşra kentinde heyecan uyandıran şeyler çok ender olur; bu nedenle bu köylü şampiyonun ortaya çıkışı orada toplanmış ileri gelenlerin gözünde hemen bir sansasyona dönüştü” (s. 16). Kentin zenginlerinden biri olan Kont Simczic de onun satranç dersi alabilmesi için gerekli parayı karşılamayı kabul eder. Mirko sadece 6 ay gibi bir sürede satrancı kurallarıyla ve oyun teknikleriyle öğrenerek mükemmel bir oyuncu olur. Onun satrançta en önemli eksikliği hayal gücünü kullanamamasıdır. Ancak bu eksikliği onun başarılarını engelleyemez. “Daha on yedi yaşındayken bir düzine satranç ödülü kazanmıştı bile, on sekizinde Macaristan şampiyonu oldu, en sonunda yirmisinde dünya şampiyonluğunu ele geçirdi” (s. 18).

Anlatıcı onun başarılarından ve yenilmez oluşundan bahsederken, diğer oyuncuların “onun kaya gibi dayanıklı aklı karşısında pes ediyorlardı” (s. 18) diye bahseder. Yazarın burada kullandığı benzetme aslında, Mirko’nun aklının dışarıdan bir şey almayan özelliğini vurgulamaya yöneliktir. Diğer satranç ustalarının deha derecesine varan zekâlarının yanında, Czentovic’in doğru düzgün cümle bile kuramaması ve algılama gücünün çekmesi onun aklıyla ilgili bazı şüpheler uyandırır. Böylece satranç dünyasına ilk kez böyle biri adım atmış olur. Mirko, satranç tahtasının başından kalktığı zamanlarda, sudan çıkmış balık gibidir. Sosyal bir insan olmadığı için, kendisini sadece satranç başında ifade edebilmektedir. Czentovic, için satranç tahtası bir savaş alanına benzetilebilir, çünkü o bu alandan çıktığında güçsüz, zayıf ve çaresiz bir zavallıdır. O, satranç tahtasının başındayken herkes ona hayranlıkla bakar ancak oyundan kalkar

kalkmaz büyüsu bozular. Mirko, kendini gerçekleştirme zorunda olan ve toplumun ondan istediği rolü yerine getirmek zorunda olan bir karakterdir. Kentte bilinçaltına yerleştirilen kazanma direktifi, onu ne olursa olsun kazanmaya odaklar. Sevgi, şefkat ve merhametten yoksun büyüyen Mirko, dikkatini sadece oyuna ve kazanmaya verir. Kendini keşfedemeden karanlık bir dünyada çıkış yolu ararken ona çizilen bu yolda yürümeye karar veren karakter, varoluş sürecini bu şekilde gerçekleştirmek için insani değerlere de yabancılaşmaya başlar. Bu nedenle de kendisine daha ciddi bir hava vermek ve saygın bir görünüm sergilemek için siyah takım giyer. Giyimi ne kadar düzgün olursa olsun davranışları onun nereye ait olduğunu gösteren en güzel kanıttır.

Anlatıcı, onun meslektaşlarının görüşlerine de yer verir, onlara göre Mirko, *“yeteneğini ve ününü akılsızca ve hiç utanmadan kabalıkla kullanıp dar görüşlü ve hatta bayağı bir açgözlülükle, kazanabildiği kadar para kazanmaya çalışıyordu”* (s. 19). Buradan da anlaşılacağı üzere Czentovic ödülü olmayan bir oyunda yer almak istemez. Arenada boğayı öldürmek için her yolu mubah gören matador misali, bu karakter de savaş alanını en iyi şekilde kendi lehine çevirmeye çalışır. Tek amacı satranç oynayarak para elde etmek olan Mirko için zaman, mekân ya da rakibin hiçbir önemi yoktur. *“Hep en ucuz otellerde kalarak kent kent dolaşıyordu, ücreti karşılandığı sürece en döküntü kulüplerde bile oynuyordu”* (s. 19).

Czentovic’le ilgili en dikkat çekici ayrıntı ise resmini sabun reklamlarında kullandırmasıdır. Hikâye tamamen satranç üzerine kurgulanmışken ve Mirko’nun bu oyunun dışında hiçbir konuyla ilgili bir ilişkisi ve bağlantısından söz edilmemişken, kitabın 19. sayfasında aniden sabun reklamından söz edilmesi ilginçtir. Yazarın ‘Satranç’ adlı bu eserinin yayımlandığı dönemde ‘sabun’ sözcüğü sadece temizliği ifade eden bir madde değil, aynı zamanda Hitler’in, Yahudileri öldürerek sabuna dönüştürdüğü varsayımı da yaygındır. Bu açıdan düşünüldüğünde yazarın Mirko’yu Hitler ile bağdaştırdığı düşünülebilir. Bunun yanında Mirko’nun adını ‘Satranç Felsefesi’ isimli bir kitap için satması da düşündürücüdür. Zweig bu eserinde satranç sembolik bir değer olarak kullanıp reel hayata gönderme yapmışsa, gerçek yaşamda karşılıkları olan hikâye karakterlerinden Mirko’nun da hangi siyasi kimliği temsil ettiğini tespit etmek pek güç olmayacaktır. Yazarın ana vatanından göç etmek zorunda bırakılması, kitaplarının yakılması ve çektiği onca sıkıntının kaynağı olan kişilerle sanki Mirko’nun kişisel özellikleri bazı açılardan paralellik gösterir.

Satrançtaki başarısı, onun zaten olmayan kültürsüzlüğüne bir de kendini beğenmişlik gibi olumsuz bir özellik daha katar. Toplum içindeki iletişim ve bilgi yetersizliğini bu şekilde kamufle etmeye çalışarak, kendini önemli bir insanmış gibi lanse eder. *“Dünya turnuvasındaki zaferinden beri kendini dünyanın en önemli adamı olarak görüyordu ve bütün bu zeki, akıllı,*

B. Kırmızı / Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 3(2014) 146-165
B. Kırmızı / Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of Social Sciences 3(2014) 146-165

göz kamaştırıcı konuşmacıları ve yazarları kendi alanlarında yenmiş olduğunu, üstelik onlardan daha çok kazandığını bilmek, onun o eski güvensizliğini soğuk ve çoğunlukla kabalıkla gözler önüne serilen bir gurura dönüştürdü” (s. 19). Genç yaşına rağmen çok fazla para kazanması onu diğer insanlara karşı daha güçlü olduğuna inandırır. Sadece satranç taşlarının yerini, diğer insanlara göre daha iyi değiştirmeyi bilmesi onun tek bu alanda iyi olduğunu gösterir, ancak insanlık adına yapabileceği hiçbir şey yoktur ve bunun yanında insani değerlerden de uzaktır. Sabit fikirli olması, onun kendi içinde bir dünya yaratmasına neden olmuş ve kimseye ihtiyaç hissetmeden bu küçük dünyasında parayla mutlu olma yolunu seçmiştir. “Dünyamızda satranç ve para dışında başka değerler de bulunduğundan haberi olmamasından ötürü, kendisinden etkilenmemesi için her türlü nedeni var” (s. 20).

Anlatıcı 12 gün sürecek bu gemi yolculuğunda Czentovic ile tanışıp onun psikolojisini keşfetmeyi amaçlar. İnsan içine girmeyen, güverteye çıktığında ise aceleyle yürüyüşünü tamamlayıp kamarasına dönen biriyle tanışma imkânı bulmak anlatıcı için gerçekten zor olur. En önemlisi de iletişime kapalı biriyle diyalog kurmayı becermek oldukça yaratıcılık gerektiren bir durumdur. Dünyayı tamamen 64 siyah ve beyaz kareden ibaret sayan bir bireyin ilgisini çekmek de ancak bu dünyaya bir şekilde dâhil olmaktan geçer. Bu dünya zıtlıklar üzerine kuruludur ve bu oyunda hangi taraf olursanız olun, galibiyet bir rastlantı değildir. İnsan satranç tahtasına bir anlamda hayatını yansıtır ve mücadele eder sürekli ve zayıf düştüğünde teslim olmaktan başka çare kalmaz. Tam da bu noktada Hitler’in felsefesi devreye girer, “Zayıfa acımak doğaya ihanettir.” Anlatıcı, satrancı yaşamın odak noktası saymayı ve düşünme gücünü bütünüyle buna yoğunlaştırmayı kısaca şu şekilde özetler: “*Bir tahtanın üzerinde tahta bir şahı köşeye sıkıştırmak*” (s. 23). Bu ifade elbette anlatıcının da dediği gibi sadece bir tahtanın üzerinde bir tahtayı köşeye sıkıştırmak değildir, çünkü satranç tahtası bir ölüm kalım mücadelesinin verildiği, rakibin yok edilmeye çalışıldığı bir arenadır aynı zamanda. Adolf Hitler’e kulak verelim yine: “*Ben savaş istiyorum. Benim için her türlü vasıta doğru olacaktır. Benim sloganım ‘ne yaparsan yap, düşmanı rahatsız et’ değildir. Benim sloganım şudur: ‘Bir şekilde onu yok et!’ Ben bu savaşı sürdüreceğim insanım!*” (s. 66).

Anlatıcı, satrancı sadece gergin zamanlarında, hoş vakit geçirmek için oynadığını belirtir ve bir satranç dehasıyla oynayabilecek güçte olmadığını itiraf eder, fakat sonunda Mirko’yu onun silahıyla vurmaya karar verir, yani satrançla: “*Yabanhorozunu tuzağına düşürmek için avcının başvurduğu en güvenilir yöntemin, onun çiftleşme ötüşünü taklit etmek olduğu geldi aklıma en sonunda*” (s. 23). Anlatıcının karısıyla birlikte başladığı satranç oyununa daha sonra İskoç bir yol mühendisi olan McConnor da dâhil olmak ister. 2 gün boyunca anlatıcının ve McConnor’un

kendi aralarında sigara salonunda satranç oynamalarının ardından ancak üçüncü gün Mirko'nun dikkatini çekebilirler. Ustanın satranç tahtasına bakmasıyla oradan ayrılması bir olur. McConnor'un, satranç dehasının yanlarına gelip gitmesinden sonradan haberi olur ve onla bir oyun oynamak için inanılmaz bir hırs duyar. Czentovic'in arkasından koşturur ve bir oyun oynamak istediğini belirtir, o ise hiçbir nezaket gösterisinde bulunmadan ve hatta elini bile uzatmadan bunun sadece 250 dolara mümkün olabileceğini belirtir. Gemide satranç ustasına karşı bu oyunu bilenler tarafından bir grup oluşturulur ve bir gün sonra geminin sigara salonunda oyunu oynamak üzere herkes bir araya gelir. Mikro, kendisini ağırdan satmak ve önemini hissettirmek için maça söylendiği vakitten en az 10 dakika geç gelir. Bu tür davranışlar onun oyun stratejisinden de kaynaklanıyor olabilir, çünkü satranç gibi oyunlarda rakibi öncelikle psikolojik olarak yıpratmak maçı yarı yarıya kazanmak demektir. Ona karşı oynayacak grubun olanca heyecanına rağmen onun son derece sakin ve soğukkanlı hali, masada hem oyunun hakimini hem de kural koyucuyu belirler. Öyle de olur, çünkü Mirko, karşısında ona rakip olan kalabalık grubun nasıl davranması gerektiği konusunda birtakım kuralları belirler ve bunlara uyulmasını ister. Oyun daha yirmi dördüncü hamlede Czentovic'in lehine sona erer. Onun oynarken hiç konuşmaması, sadece oyuna odaklanması anlatıcıda, onun bir robottan farksız olduğu düşüncesini uyandırır. Usta bir satranç oyuncusunun, karşısındaki acemi oyunculara jest yapması ya da oyunu biraz eğlenceli hale getirmesi beklenebilir elbette, ancak Czentovic'in insani değerlerden uzak bir yapıya sahip olması tüm bunları engeller. Mağlubiyetin hemen ardından McConnor'un tekrar oynamak istemesi üzerine oyun yeniden başlar. Gözünü para hırsı bürümüş olan Mirko için karşısındaki bu acemi grup iyi bir kaynaktır. Daha şimdiden cebine 500 dolar koyan dahi satranç ustası hiç istifini bozmadan, profesyonellere has duruşu ve görev bilinciyle ikinci oyuna başlar. İkinci oyun birincisinden farklıdır, çünkü on yedinci hamleye geldiklerinde anlatıcı ve McConnor'un grubuna biri daha girer ve onlar hamleyi yapacağı anda müdahale eder. "Tanrı aşkına! Sakın ha!" (s. 30). Bu kişi Dr. B.'dir. Dr. B. oyunun şu aşamasından sonra galibiyetin mümkün olmadığını ancak doğru taşlar oynanırsa bir beraberliğin mümkün görüldüğünü söyler. Onun bu satranç önsezisi karşısında gruptakilerin ona karşı ilgisi ister istemez yoğunlaşır ve bu noktadan sonraki hamleler onun idaresinde yapılır. Onun yapılmasını önerdiği hamleler savunma yerine hücum odaklıdır. Mikro karşısında savunma odaklı oynayıp ezilip büzülen grup Dr. B.'nin oyuna müdahil olmasıyla birlikte strateji değiştirerek saldırıya geçer. Grup, saldırıya geçtikten sonra Mirko'nun tavırlarında gözle görülür bir değişimi hemen fark eder, çünkü oyun onun önceden planladığı biçimde gitmez ve ilk kez tahtaya uzun uzun düşünceli bakar ve birkaç hamle sonra da ayakta oynadığı oyunu oturarak oynamak zorunda kalır. Grup böylece aslında ilk galibiyetini almış olur. Czentovic'in oynamak için

*B. Kırmızı / Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Dergisi 3(2014) 146-165*
*B. Kırmızı / Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of Social Sciences
3(2014) 146-165*

oturmaya dahi gerek duymayan, rakiplerine yüksekte bakan, grubu küçük gören tavrı kırılır. Anlatıcı ve oyun arkadaşlarının tek amacı vardır, o da Czentovic gibi kibirli, kendini beğenmiş ve insanlıktan nasibini almamış birini mat ederek onun egosunu yerle bir etmek. Oyun süresince rakipleriyle iletişim kurmaktan korktuğundan göz göze gelmekten bile çekinen, Mirko'nun oturmasıyla birlikte belki de oyun süresince taraflar ilk kez göz göze gelir. Oturma pozisyonlarının eşitlenmesi, oyunda gruba bir özgüven kazandırır ve daha da önemlisi gerçekten bir rakip olarak görülmenin hazzını yaşatır onlara. Oyunu berabere bitiren grubun özgüveni yerine gelir.

Czentovic mağlup olmasa da beraberliğin verdiği sersemliği üzerinden atarak kendisini hızla toparlayarak, tekrar bir oyun isteyip istemediğini sorar. Sorunun muhatabı Dr. B.'dir. Bunun üzerinde McConnor hiç düşünmeden ikisi arasında bir karşılaşma olması gerektiğini söylediğinde, Dr. B. birden oyundaki kimliğinden sıyrılır ve bambaşka bir insana dönüşür sanki. Yeni bir oyun istemediğini çünkü yaklaşık 25 yıldır satranç oynamadığını belirterek salonu terk eder. Czentovic ise beraberliğin aslında kendi isteğiyle olduğunu, sadece Dr. B.'ye bir şans vermeyi amaçladığını, yeni bir oyun istendiği takdirde, oynayabileceğini belirterek salondan ayrılır. Kendisi de bir Avusturyalı olan anlatıcı, yurttışı olduğunu öğrendiği Dr. B.'yi karşılaşma konusunda ikna etmek için kolları sıvar. Dr. B. yeni bir oyun için ikna edilir ancak oyunla ilgili şüphelerinin olduğunu da belirtir. Mirko ertesi gün saat tam üçte salonda hazır bulunur bu kez. Daha önceki gibi geç kalmaz, çünkü bu sefer karşısındaki rakibini önemsemektedir. Bu mücadelede en dikkat çekici nokta ise oyunun kendisinde çok birbirinden çok farklı kişiliklere sahip iki kişinin savaşıdır. Bu savaş sanki iyiyi kötünün, siyahla beyazın, karanlıkla aydınlığın ya da doğruyla yanlışın savaşıdır. Mirko her zamanki soğukkanlılığı ile mesleğini her şeyin üzerinde tutan bir bilim adamı ciddiyetiyle oyuna odaklanır ve kendini kazanmaya ama sadece kazanmaya motive eder. Bu anı o kadar yoğun yaşar ki, dünyada her şey önemini yitirir ve tek hedef tahtanın üzerindeki taşları doğru hareket ettirmektir artık. Ağır ve yavaş düşünen bir insan için böylesine bir şöreti yakalamak güç olduğundan onu elinde sıkı sıkı tutmak da zordur elbette. Czentovic'in yakaladığı bu hızlı yükseliş trendini devam ettirmesi ve hep daha fazlasını kazanması gerekir. Bu şansını kaybettiği takdirde o eski sefil yaşamına dönmesi gerektiğinin o da farkındadır. Ancak tüm çabalarına rağmen, bu ilk oyunda Dr. B. karşısında yenilmekten kurtulamaz ve mat olmadan oyunu bitirir. Kendisini izleyen, gemideki bu küçük grup karşısında mat olmadan oyunu bitirmesi onun yenilgiyi kabullenemediğini gösterir. Oyunun bitiminden hemen sonra yeni bir oyun daha ister Mirko. Bu yenilgi sadece satranç tahtası üzerinde yaşanan bir yenilgi değil aynı zamanda onun varoluş sebebi olan satrançta, kralların oyunu olarak bu sihirli oyunda, tahtını kaptırma tehlikesini de sezer.

Czentovic, hızlı olmasa da ağır işleyen beyninin yapabildiği en iyi şey, strateji üretmek ve üzerinde durduğu bedene soğukkanlı davranmasını telkin etmektir. Mirko, zamanı iyi yöneten bir lider vasfıyla oturur satranç tahtasının başında. Takındığı tavırlar, onu bir ordunun başındaki komutan, tahtanın üzerindeki taşları da birer asker gibi gösterir. Düşman askerlerini tuzağa düşürmek için, acele etmeden doğru stratejiler üretmek isteyen bu kumandan dik duruşu ve sonu gelmez planlarıyla rakibinin sabrını taşırır. Rakibi, omzuna incek kılıç darbelerinden çok her an yeni bir kılıç hamlesi beklemekten yorgun düşer. Böylece rakibinin huysuzlanıp yanlış bir hamlede bulunmasına da neden olur ve oyunu kazanır. Gemideki son oyunu da aynen böyle olur. Dr. B. sabrı taşıdığı ve asabileştiği için aceleci davranır ve yanlış bir hamle yapar ve ardından oyunu terk eder.

Dr. B.

Dr. B.'nin adı kitapta ilk kez 37. sayfada geçer. 45 yaşlarında Viyanalı tanınmış bir aileye mensup olan bu karakter önceleri babasıyla birlikte işlettiği avukatlık bürosunu, babasından sonra da kendisi yürütmeye devam eder. Babasının geniş çevresinden yararlanarak avukatlık yerine, İmparatorluk ailesinden bazı kimselerin mallarını yöneten bir işe sahiptir. Saray çevresinin mallarını korumak üzere Dr. B.'yi tercih etmeleri, öncelikle onun tanınmış bir aileye sahip olduğunu ve bunun yanında güvenilir olduğunu gösterir. Saray mensupları ile kilise görevlileri arasında uzun yıllar bir köprü vazifesi görmüş olması da onun hem birçok gizli bilgiye vakıf olduğunu hem de kraliyetin ve kilisenin sırlarını biliyor olması dolayısıyla güvenilir bir kişilik olduğuna işaret eder. Mirko gibi Dr. B. de kiliseye yakındır. Birini bir papaz yetiştirir, diğeri de kilisenin yazışmalarını yapar. Papazların her ikisinin hayatında önemli bir rolü olmuştur. Ancak daha da önemlisi din adamları Mirko'nun yükselmesini sağlarken, Dr. B.'nin tutuklanmasında önemli bir paya sahiptir, çünkü jurnalcıyı Dr. B.'ye yanında çalıştırması için bir papaz önerir. Hitler'in yönetimi ele geçirdikten sonra dini temsil eden kilisenin mallarına el koymasına Dr. B.'yi de tehlikeye sokar. Almanya da diğer birçok Avrupa Ülkesi gibi Hitler'le birlikte kendini dinin ve dini temsil eden değerlerin etkisinden kurtarmaya yönelir. Hitler'in saldırgan tutumu ve acımasız politikaları halktan bazı kesimleri mağdur etmiş ve zor durumda bırakmıştır. Bunlardan birisi de Dr. B.'dir. O, mevcut iktidarın muhalif olarak gördüğü saray çevresine ve dini kurumlara karşı yakınlığı ile doğrudan Nasyonal Sosyalistler'in hedefi olur.

Dr. B. Çok gizli ve titiz davranmasına rağmen, Hitler'in adamlarının kendi bürosuna da bir jurnalcı yerleştirdiğini ancak tutuklandıktan sonra anlar. Bir papazın tavsiyesiyle işe aldığı eleman bir yolunu bulup büronun aslında avukatlık işleri yerine başka işlerle uğraştığını anlar. Bu elemanın, emri München ya da Berlin'den almış olabileceği varsayımı bu iki şehri de dar-kapalı mekân durumuna sokar. Edebi yazılarda dar-kapalı mekânlar,

*B. Kırmızı / Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Dergisi 3(2014) 146-165*
*B. Kırmızı / Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of Social Sciences
3(2014) 146-165*

karakterin ilerleyişini durduran önemli bir faktördür. Anlatıcı, Dr. B.'nin dış görünüşünden bahsederken onun sinirden sürekli ağzının kenarının seğirdiğini belirtir. Yüz ifadeleri ve mimikler karşındaki insanı tahlil etme açısından son derece önemlidir. Dr. B. eğitilmiş olmasına ve seçkin bir aileden gelmesine rağmen, yaşadıkları onda bazı kalıcı izler bırakır.

Hitler iktidarı, vatansever Avusturya vatandaşlarını toplama kamplarına götürerek onların geçmişle bağlarını kesip yeni yönetime boyun eğmelerini ister. *“Eski Avusturyamıza bağlı kalan herkesin gönderildiği toplama kampından, orada yaşadığım aşağılama ve işkencelerden söz edeceğimi sanıyorsunuz herhalde şimdi”* (s. 39-40). Uzun süren işkencelerden sonra, insanlar yarı akıllı yarı deli biçimde Nasyonal Sosyalistleri tanımak zorunda kalır. Führer, 1938’de yaptığı bir konuşmasında şöyle der: *“Bazı gazeteler bizim Avusturya’yı zorbalıkla işgal ettiğimizi iddia etmişlerdir. Sadece diyebilirim ki, ölümler bile yalan söylemekten vazgeçmezler. Politik mücadele süresince halkımdan çok sevgi gördüm, fakat Avusturya sınırını geçtikten sonra gördüğüm sevgi selini hiçbir zaman görmedim. Biz zorbalılar olarak gelmedik, kurtarıcılar olarak geldik.”* Konuşmalarında sürekli yayılcı politikanın gerekli olduğunu vurgulayan Hitler, görüşlerinin benimsenmesi için şiddet uygulamaktan kaçınmamıştır. Onun en büyük emeli büyük bir Alman İmparatorluğu kurmaktır: *“Alman asıllı Avusturya devleti doğal olarak yeniden büyük Alman yurduyla birleşmelidir.”*

Gestapo’nun halkı bu şekilde değerlerinden uzaklaştırmaya zorlaması aynı zamanda yabancılaşmayı da beraberinde getirir. Kendi vatandaşını öteki gören iktidar, bunu Büyük Almanya ideali uğruna yapar. Bu dayatmaya direnen daha çok aydınlardır ve onlar da yurt dışına sürülerek cezalandırılmıştır. Zweig bunlardan sadece biridir ve daha birçok yazar, şair ve bilim adamı can korkusuyla dünyanın dört bir tarafına yayılmıştır. Dr. B. ve onun gibiler toplama kampı yerine Gestapo’nun karargâhı olan Metropole götürülür ve orada ağırlanır. Metropole, yunanca bir sözcüktür ve diğerlerine göre her açıdan daha fazla gelişmiş merkez şehir anlamına gelir. Yazarın otelin adını ‘Metropole’ olarak seçmesinin nedeni, o dönemde sadece Gestapo üyelerinin kalabildiği lüks bir ortama gönderme yapmak istemesinden olabilir. Onu diğerlerinden ayıran en önemli özelliği, çok bilgiye sahip olmasıdır. Gestapo, ondaki bilgileri uzun bekleme süreleri, görüşmelerdeki psikolojik baskılar ve fiziki şartlarla yıldırma uygulayarak elde etmek ister. Bireyleri hatta toplumları ötekileştiren yıkıcı ideolojilerin altında şiddet ve baskı vardır. Tarihte birçok ideolojik baskılar genelde din adına yapılmışken, Hitler yönetimi, arzularını gerçekleştirmek için dinden medet ummaz, onların hareket noktasını ırkçılık oluşturur. Ulusal-etnik söylemleriyle ırkçılığa merdiven dayayan Heidigger’den Richard Wagner’e ve Nietzsche’ye uzanan bir düşünsel akımın uygulayıcısı olur Naziler.

Dr. B.'nin tutsaklık döneminde kaldığı mekânın Gestapo'ya ait bir otel oluşu ve bunun yanında odasının da görünüş itibariyle sıcak olması, bu karakter açısından açık-geniş mekân gibi algılansa da, odaya getiriliş nedeni bakımından dar-kapalı mekân özelliği gösterir. Çünkü Dr. B. için bu mekân, özgürlüğün sona erdiği, adeta başka bir varlığa dönüştüğü yerdir.

Onun için yutucu olan bu otel, halkına yabancılaşmış iktidarın kendini gerçekleştirdiği bir yerdir. Dr. B. için artık sadece getirildiği otel ya da oda değil aynı zamanda Almanya da kapalı bir mekândır. *“Zira kapalı-dar mekânlar, çevreden merkeze akan bir darlaşma göstererek kahramanın dışlanıp, kaçmasına ve mekâna öteki olmasına neden olur”* (Şahin, :56). Bu tür mekânlar karakteri sıkı, kişi kendini iyi hissetmez ve buradan kurtulmak için elinden geleni yapar. Kapalı-dar mekânlar (Korkmaz, 1997: 170), fiziki boyutuna göre değil anlatı kişinin ruhsal durumuna göre anlam kazanan yerlerdir. Karakter bu tip mekânlarda ontolojik olarak kendini gerçekleştirmekten uzaktır. Kahramanın ayağını adeta yere basmakta korktuğu dar mekânlar, olayın karmaşık bir yapıya dönüşmesine neden olur (Duymaz, 2000: 68). Karakter kapatıldığı odada en çok da hiçlik duygusunu yaşar. Arayışın ve var olmanın bittiği bu noktada zaman ve mekân kavramı da önemini yitirir. Baskının dışarıdan değil de insanın içinden gelmesi, kişiyi yavaş ama derinden kemiren bir duygudur. Aslında eğitilmiş ve dışa dönük bir kişiliğe sahip olan Dr. B. tutuklu bulunduğu odayı detaylı bir şekilde anlamlandırır. Dr. B. kaldığı odayı tarif ederken başlangıçta rahatsız verici olmadığını dile getirir. *“Bana ayrılmış oda ilk bakışta hiç rahatsız etmedi beni”* (s. 41). Ancak başta rahatsızlık vermeyen odası zamanla bir işkence odasına döner. Onun gibi eğitilmiş birinin uzun zaman okuyacak ve yazacak bir şeylerinin olmaması onu çıldırma noktasına getirir. *“Bir kapı, bir yatak, bir koltuk, bir leğen, bir parmaklıklı pencere vardı odada. Ama kapı gece gündüz kilitliydi, masada hiçbir kitap, gazete, kâğıt, kalem durmasına izin yoktu”* (s. 41). Dr. B.'nin kaldığı bu oda kitaptaki kapalı-dar mekânların başında gelir. Hayatı en aza indirgenerek, birkaç parça eşyayla yaşamaya mahkûm edilir. Anlatıcıyla konuşurken kullandığı dil de öyledir. Ne bir benzetme ne de şiirsellik vardır konuşmalarında. Kaldığı oda sıcak olmasından dolayı evrensel anlamda huzuru çağrıştırması gerektirirken, Gestapo'nun merkezi olmasından ve psikolojik baskı altında olduğu için baskı mekânına dönüşür. Bu odada aynı zamanda zamansızlık da hâkimdir. Zamanın bilinmemesi için saat verilmez. Odanın penceresinin bir duvara bakması da zamanı tahmin etmeyi önler. Dış dünyadan tamamen yalıtılmış bir mekân olan bu oda Dr. B.'nin ruh halini altüst eder. *“Masada hiçbir kitap, gazete, kâğıt, kalem durmasına izin yoktu, pencere bir yangın duvarına bakıyordu; bütün çevreme ve hatta kendi bedenime bile tümüyle hiçlik egemendi”* (s. 41).

B. Kırmızı / Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 3(2014) 146-165
B. Kırmızı / Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of Social Sciences 3(2014) 146-165

Gestapo'nun yıkıcı yönünün mekâna sinmesi ile birlikte, oda karakteri kuşatır ve kendi benliğinde yok olmasına neden olur. Onu dış dünyadan koparır içine gömülmesine neden olur. Onun psikolojik durumu odanın dolayısıyla da otelin ontolojik anlamını yitirmesine yol açar. İktidarın acı ve ihanetinin merkezi olan bu otel "*kısıtlanmışlığın, korkunun, tükenişin mekânı olur*" (Eliuz, 2009: 55). Dr. B. 14 gün boyunca odanın dışına çıkarılmaz. Bu süreci anlatırken sürekli tekrarlar yapar: "*İnsan bekler; bekler; bekler; şakakları zonklayana dek düşünür; düşünür; düşünür. Hiçbir şey olmaz. İnsan yalnız kalır. Yalnız. Yalnız*" (s. 42). Bu tekrarlar, o an içinde bulunduğu duruma vurgu yapmak için Dr. B.'nin başvurduğu bir yöntemdir. 14 gün sonra başlayan sorgulamalar esnasında da zamanın gece mi gündüz mü olduğunu fark etmez. Sorgulamalar süresince kendinden ne istendiğini ve ellerinde kendisiyle ilgili neler olduğunu da bilmez. Tutuklanmadan önce, yardımcısına teslim ettiği evrakların ellerine geçip geçmediğini merak eder. Bu bilinmezlik içerisinde günler geçer. Vereceği cevapların başka insanları da zor duruma sokabileceği bilinciyle, sorgulama esnasında zorlanan Dr. B. kendisini de güç bir pozisyonda bırakmak istemez. Bu gelgitler devam ederken onun en zorlandığı an ise odasına döndüğü zamandır. O an sanki zaman durur, eşyalar donuklaşır ve o içine kapanır. "*En kötüsü, sorgulamadan sonra hiçliğime geri dönmekti; aynı masanın, aynı yatağın, aynı leğenin, aynı duvar kâğıdının olduğu aynı odaya*" (s. 43). Ruhunda karamsarlık yaratan odanın hali odanın mekânsal açıdan darlaşmasına neden olur. Odanın boşluğu aynı zamanda karakterin içinde bulunduğu hiçliğe yansıyan yüzü olur. Kendilik değerlerini ele vermeden kurtulma umudunun olup olmadığını dahi bilmeyen karakter bütünüyle bir mekânsızlık ve zamansızlık içindedir. İnsanın sağlıklı bir ruh yapısına sahip olabilmesinin ilk şartı kendisiyle barışık olmasıdır. Kişi yaratılışı itibarıyla diğerleriyle etkileşim içerisinde olması gereken toplumsal bir varlıktır ve sorgulayıcıdır.

Dr. B.'nin bu rutin, sessiz ve çıldırtan yalnızlığı 4 ay sürer. "*Bu boşlukta, zamansızlıkta geçen bir dört ayın ne kadar sürdüğünü hiç kimse bir başkasına da kendine de anlatamaz, ölçemez, gözünde canlandıramaz; insanın çevresindeki bu hep aynı hiçliğin, bu hep aynı masa, yatak, leğen ve duvar kâğıdının ve hep aynı suskunluğun, insana bakmadan yemeğini içeri iten hep aynı gardiyanın, insanı çıldırtana kadar boşlukta dönüp duran hep aynı düşüncelerin insanı nasıl yiyip bitirdiğini ve yıktığını kimse kimseye anlatamaz*" (s. 45). Bu karakter söylediklerini düşünmekten akıl sağlığını kaybet üzeredir. Sorgudan döner ve sürekli sorgu üzerine kafa yorar bu onun psikolojisini derinden etkiler. Ruhsal yönden sağlıklı olmak, bireyin kendisiyle ve çevresiyle uyumlu olmasını gerektirir, ancak Dr. B. ne kendisiyle ne de öteki olarak gördüğü sorgucularla uyum içerisindedir. Hatta öyle bir an gelir ki, bu bunaltıcı durumdan kurtulmak için bildiği her şeyi söylemek için gardiyanı çağırır ancak o duymaz. Dr. B.'nin her şeyden

umudunu kestiği bir anda, 27 Temmuz günü yaşadığı bir olay, onun hayata tutunmasını sağlar. 27 Temmuz tarihinin Almanya tarihi ve yazar açısından bir önemi yoktur. O gün yağın yağmuru, sorgu odasına götürülürken önünden geçtiği camlardan fark eder. Her zamankinden fazla süren bekleme süresinde, içerde neler konuşulacağını düşünürken bir yandan da bekleme odasını inceler. Bu oda birçok açıdan kendi odasından farklıdır ve bu fark ona rahatlık veren bir durumdur. *“Ama her şeye karşın bu ayakta beklemenin çektiği işkence aynı zamanda benim için bir iyilikti, bir zevkti, çünkü bu oda hiç olmazsa benimkinden başka bir odaydı, biraz daha büyüktü ve bir yerine iki penceresi vardı, ve yatak yoktu, leğen yoktu, pencerenin pervazındaki, milyonlarca kez baktığım o bildik çatlak yoktu”* (s. 46). Dr. B. için kendi odası kapalı-dar bir mekânken, bekleme odası açık bir mekâna dönüşür, çünkü bu odada az da olsa bir ferahlık ve rahatlama hisseder. Yalnız geçen bitmek bilmeyen saatler boyunca odasında her şeyi en ince detayına kadar inceleme alışkanlığı kazanan karakter, bekleme odasında da aynısını yapar ve odayı inceler. Gözlem ve detayı görme yeteneği o denli gelişmiştir ki, odanın bir köşesinde asılı duran ıslak paltodan akan damlaları dahi, yüksekte uçan bir kartalın yerdeki en ince detayları dahi seçebildiği bir bakışla damlanın hareketini gözlemler. *“Bu paltolardaki her kıvrımı gözledim, örneğin ıslak yakaların birinden sarkan bir damlayı ayırırsadım ve bu size çok gülünç gelebilir ama çılgınca bir heyecanla bu damlanın ne yapacağını bekledim, en sonunda kıvrım boyunca aşağı mı süzülecekti, yoksa yer çekimine biraz daha direnip olduğu yerde mi kalacaktı”* (s. 47). Ayrıntıları görebilmek, bir bütünü parçalara ayırmak ve her parçayı da yine parçalara ayırarak kendi içinde gözlemleyebilmeyi gerektirir. Bu davranış biçimini sergileyen daha sonra bütüne baktığında onu daha farklı algılar. Dr. B. için de palto sadece bir palto değil aynı zamanda dış dünyadan gelen bir kurtarıcı olur. Dışarıda yağın yağmur damlalarının üzerinde durduğu palto o an için karakteri huzura boğan bir manzaraya benzer, ancak onu daha çok sevindirecek şey asıl paltonun cebindeki kabarıklıktır. Kabarıklığın dikdörtgen biçimi ona eskiden tanıdık gelir, bir objeyi hatırlatır. Bu objenin daha eline geçmeden sadece varlığını hissetmesi dahi onu heyecanlandırmaya yeter. Mutluluk anlarda gizlidir ve o da o an kendini mutlu edecek bir obje bulur. *“Dizlerim titremeye başladı: BİR KİTAP! Dört aydır elime kitap almamıştım ve içinde insanın art arda sıralanmış sözcükler, satırlar, sayfalar ve yapraklar görebileceği, başka, yeni, şaşırtıcı düşünceleri okuyabileceği, tanyabileceği, beynine alabileceği bir kitabın hayali bile insanı hem coşturuyor hem de uyuşturuyordu”* (s. 47).

Yeniden bir kitap okuyabilme ihtimali onu heyecanlandırır ve odada gardiyan olmasına rağmen duvara dayanma bahanesiyle paltoya doğru ilerler. Paltonun dışından kitaba dokunduktan sonra artık dönülmez bir yola girer ve istese de kendini durduramaz. Kitabı yavaşça paltonun cebinden

*B. Kırmızı / Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Dergisi 3(2014) 146-165*
*B. Kırmızı / Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of Social Sciences
3(2014) 146-165*

çıkartıp pantolonunun içine yerleştirir ve kalçasının üstüne doğru iter. O günkü sorgulamada akli hep kitaptadır ve sorgulama da kısa sürer. Her insanın ihtiyacı farklıdır, kimi kitaba ihtiyaç duyar kimi de farklı nesnelere. Dr. B.'nin her türlü tehlikeyi göze alarak bir kitabı çalma girişimi onun bu konudaki açıklığını gösterir. Bu kitap, karakterin artık yavaşlayan zihinsel faaliyetlerini kurtaran ve aynı zamanda onu çıldırmaktan ya da bir ruh hastası olmaktan kurtaran bir nesneye dönüşür. Kitap yazarın hayatında da çok önemli bir yer tutar. Zweig'in sürgüne gitmesine neden olan kitapları hikâyedeki Dr. B. karakterinin kurtarıcısıdır. Nazilerin kitaba ve dolayısıyla da düşünme özgürlüğüne karşı olması, Alman kültür tarihi açısından büyük bir kayıp olur, çünkü binlerce kitap yakılarak ortadan kaldırılır. Hitler'in bir sözü yaptıklarını destekler niteliktedir: *"Düşünce özgürlüğü tüm kötülüklerin anasıdır."* Hitler'in fikir öncülerinden Nietzsche'nin kitapla ilgili düşüncesi şu şekildedir: *"Bütün yazılmış şeyler içinde yalnız, kanla yazılmış olan severim. Kanla yaz; göreceksin ki kan ruhtur"* (Nietzsche, 2011: 55).

Dr. B. sorgudan çıkıp odasına döndükten sonra kitabı hemen çıkarmaz pantolonundan. Uzunca bir süre sadece kitabı düşünür ve onun ne tür bir kitap olduğuna dair fikirler yürüterek onun hazzını yaşar. Beklemek kavuşma anından daha haz vericidir, hele de sevgilinin geleceği bilirse. O da bunu bildiği için kavuşma anını uzatmak ister. Daha fazla dayanamayıp kitabı çıkardığında ise hayal kırıklığı yaşar, çünkü o bir şiir kitabı ya da bir roman beklerken bir satranç kitabı bulur. O an, o kadar öfkelenir ki kitabı pencereden fırlatmak gelir içinden, ancak yazarın özellikle satranç kitabını tercih etmesinin bir nedeni olmalıdır. Yazar burada satrancın mücadele, savaş, karşı koyma ve zıtlık gibi anlamlarından yararlanarak bir gönderme yapar. Kitabın asıl sahibi bir Nazi Subayıdır ve o günün şartlarında bu subay, kitapları yakan, halkı konuşmaya zorlayan, insanları sürgüne gönderen halkına uzaklaşmış, yabancılaşmış bir karakteri simgeler. Satranç oyunu da bir strateji oyunudur ve yazar böylece eğitim düzeyi yüksek de olsa halktan biri olan Dr. B.'nin mücadele etmesini ya da onların stratejileriyle savaşmasını istemiş olabilir. *"Kitap yüz elli ustanın oyunundan oluşan bir toplamaydı"* (s. 49). Karakter satranç oynamak için bir rakibin olması gerektiğini düşünür, oysa rakip reel hayatta onu tutuklayan kişilerdir. Her gün sorgulama odasına giderken yanlış bir şey söylememek için saatlerce düşünmesi ve karşı tarafın da onun ağzından laf alabilmek için kurnazca davranması bir satranç oyununun zaten oynandığını gösteriyor. Satranç gençlik yıllarında eğlence amaçlı oynayan Dr. B., yatak çarşafının kareli olduğunu fark eder aniden ve bunun üzerine çarşafı satranç tahtası olarak kullanır, satranç taşlarını da ekmekten yapar. Ekmek, alman edebiyatında önemli bir motif olarak kullanılır, özellikle de Nazilerin neden olduğu yokluk yıllarında. Wolfgang Borchert'in "das Brot" adlı kısa hikâyesi de Savaş Sonrası Alman Edebiyatı'nın çok okunan eserlerindedir. Dr. B.

çarşafın üzerinde ekmekle satranç oynamaya çalışır ancak ekmeği ile oynanan ve açlığa mahkûm edilen bir toplumun sadece bir üyesi olan karakter denemelerinde başarısız olur. Zamanı o kadar çoktur ki adeta zamansızlık onu boşlukta yaşayan bir varlığa dönüştürür. Oynamaya başladıktan tam 14 gün sonra artık oyunu kafasında kurgulayarak hayali bir biçimde oynayacak kadar geliştirir kendisini. Nazilerin psikolojik baskıları sonucu, deliren ya da ruhsal problemler yaşayan insanlar da Dr. B. gibi kafalarında yaşadıklarını ve hatta yaşamadıklarını kurgular, belli bir süre sonra da artık hiçbir şeyi anlamlandıramayacak kadar aklını yitirmiş olurlar. Ancak bu uğraş onun zihinsel faaliyetlerini devam ettirerek yavaşlamasını önlediği için, onu canlı tutar. Satranç ustalarının oyun taktiklerini ezberler ve o andan sonra da sorgulamalarda açık vermez. Bu durum iki buçuk ay sürer ve onun için artık 150 oyundan oluşan bu oyunun da bir faydası olmaz, çünkü her gün rutin bir şekilde yaptığı tekrarlar onu çıldırma noktasına getirir. Kendine karşı oynamayı düşünür bir ara, ancak satrancın doğasında insanın kendisiyle mücadele etmesi yer yoktur. İnsan aynı anda hem iyi hem de kötü olamaz. *“Rastlantıdan tümüyle kopmuş bir düşünce oyunu olan satrançta, kendine karşı oynamak istemenin mantıksal açıdan bir saçmalık olduğunu anlamak için fazla düşünmeye gerek yok sanırım”* (s. 53). Buna rağmen kendine karşı mücadele etmeyi dener ve bu noktada onda bir kişilik bölünmesinin ortaya çıktığı söylenebilir. *“Siyah ve beyazdan oluşan her iki ben de yarışa girişmeden edemiyordu ve her ikisi de yenmek, kazanmak için kendine göre bir hırsla, bir sabırsızlığa kapılıyordu”* (s. 55).

Dr. B. satranç zehirlenmesi adını verdiği bir hastalığa yakalandığından bahseder anlatıcıya. Ara vermemek için yemek dahi yemediği satranç bir süre sonra önlenemez bir tutkuya dönüşür. *“İçinde bulunduğum bu durumun, tinsel açıdan aşırı uyarılmanın bütünüyle patolojik bir biçimi olduğunu bugün çok iyi biliyorum elbette ve bunu tanımlamak için tıbbın bilmediği bir addan başkası gelmiyor aklıma: satranç zehirlenmesi”* (s. 57). Bu satranç oynama tutkusu onu çoğu zaman güçsüz bırakır, ancak oyuna başlar başlamaz gücü tekrar yerine gelir. Dr. B.’nin hayatta yön verebildiği tek şey olan beynini en verimli bu şekilde kullanabilmesi, satrancı adeta bir silah gibi algılamasına neden olur. Bu strateji oyunu onun için artık bir oyundan çok daha fazlasını ifade eder. Yön verdiği taşlarla kendisiyle bir savaş halindedir artık. Çaldığı kitap, onun hem beyin fonksiyonlarını işletmesi hem de yalnızlık hissini en aza indirgeyebilmesi açısından son derece önemli olmuştur. Böylece can tehlikesi olmasa da aklını yitirme riskine, karşı koyma gücünü kaybetmez. Yaklaşık 1 yıl süren tutukluluk süresince sorguculardan başka hiç kimseyi görmez ve bir gün odasında bayılır. *“Yaklaşık bir yıldır sorgu hâkimlerinin sert, keskin ve kötü sözlerinden başka bir şey duymamıştım”* (s. 58). Geçirdiği krizden sonra kaldırıldığı hastane odasında duyduğu mutluluk bu

*B. Kırmızı / Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Dergisi 3(2014) 146-165*
*B. Kırmızı / Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of Social Sciences
3(2014) 146-165*

mekâna geniş mekân özelliği katar. Odada her şeyden önce tutukluluğu anımsatacak unsurlar yoktur, örneğin demir parmaklık ya da duvara bakan pencere gibi. O verdiği mücadeleyi akıl oyunları ile kazanan bir kişidir ve sonunda eserde onu anlayan, ailesini tanıyan ve yardım elini uzatmak isteyen olumlu bir karakter olan doktorla tanışır. Doktorun Gestapoya verdiği rapor doğrultusunda 14 gün içinde vatanını terk etmek zorunda bırakılan Dr. B. kendini birden uluslararası sulara yüzen bir gemide bulur.

Yazarın bu karaktere bir isim verme yerine neden Dr. B. dediği kitapta gizemini korur, ancak bu karakterin onlarca oyunu ezberlemesi ve bu oyunları hafızasında ezberle oynaması ve daha da önemlisi kendiyi mücadele etmesi, yazarın ona Dr. unvanını yakıştırmasına neden olabilir. 'B' harfi içinse bir ipucu yoktur.

SARAY OYUNUNDA FİNAL

Sabahın üçünde geminin sigara salonunda başlayan Czentovic ile Dr. B.'nin satranç mücadelesinde anlatıcı ve arkadaşları oyundan çok, onlar için tuhaf olan bu iki kişiyi izler. Bir yanda eğitilmiş ve kültürlü olan Dr. B., diğer tarafta ise okuma yazması dahi olmadığı iddia edilen bir satranç ustası vardır. Her ikisi de çok konuşmaz. Dil neredeyse bir iletişim aracı olmaktan çıkar ve bu karşılaşma adeta psikolojik bir savaşa döner. Mirko, her zamanki gibi donuk, sert ve hissiz bir duruş sergilerken, Dr. B. son derece rahat ve ne yaptığını bilen bir tavır takınır. Satranç ustası çevresiyle hiçbir iletişim kurmazken, diğeri aralarda oyunla ilgili bilgilendirmelerde bulunup, sakın bir şekilde sigarasını içer. Eserde derinliği olan bu iki karakter satranç farklı amaçlarla oynar. Czentovic, para ve şöhret sahibi olmak için oynarken, Dr. B. tutukluyken ayakta kalabilmek için oynar bu oyunu. Hiçbir oyunu ezberinde tutamayan ve anlık düşüncelerle savaşan dünya şampiyonunun önceden bildiği bir strateji yoktur. Bu nedenle oyunu zorunlu olarak yavaş oynar, buna karşın hafızasında yaklaşık 150 oyunu olan Dr. B. anında yaptığı hamlelerle hızlıdır. Ancak bu oyunda rastlantıya yer olmadığı gibi hızlı olmak da bir avantaj değildir. Rakibinin yavaş hareketleri, hamleleri ezberleyen Dr. B.'yi kızdırmaya başlar. Burada içerde geçirdiği günlerin vermiş olduğu gerginlik yavaş yavaş kendini göstermeye başlar. *“Geçmişte olan deneyimle... Bilinçaltında akıyor. Fakat onun duygusal etkisi dehşet bilinç üstüne fırlıyor.”* (Kaplan, 1999: 303). Anlatıcı onun o anki davranışlarını şu şekilde dile getirir: *“Oyun uzadıkça Dr. B.'nin giderek daha huzursuzca koltuğunda kıpırdanışını kaygıyla izledim, bazen sinirden art arda sigara yakıyordu, bazen de bazı notlar almak için kurşunkaleme uzanıyordu”* (s. 65). Oyunun ilerleyen dakikalarında Dr. B.'nin Czentovic'in bir hamlesine karşılık vererek kazanmış ya da iş tamamdır der gibi bir ifade takınması rakibini hiç etkilemez, ancak birkaç dakika sonra Czentovic oyundan kendi

isteğiyle çekilir. Yaklaşık 20-25 yıldır eline satranç taşı almamış olan birine yenilmek Mirko'ya ağır gelir ve bir oyun daha oynamak ister.

Anlatıcı bir oyun daha oynamasının iyi olmayacağını fısıldamasına rağmen, Dr. B. sanki anlatıcının daha önce konuştuğu o insan değil başka biridir o anda. Onun içinde barındırdığı ikinci benlik diğerini bastırarak ön plana çıkar. “Zorlamak mı? Ha!’ diye kahkahalarla ve kötü kötü güldü” (s. 67). İki oyuncu arasındaki gerilim artarak devam eder. Dr. B. eski nezaketini bir kenara bırakarak kabalaşmaya başlar ve rakibine sözlü sataşmalarda bulunur. “Eee, oynayın artık!” (s. 68). Fiziksel olarak da pek rahat olmadığı gözlenen amatör oyuncuyu anlatıcı şöyle anlatır: “Normal olmayan bir heyecanın bütün belirtileri belirgin bir biçimde ortaya çıkıyordu; alnının terlediğini ve elindeki yara izinin kızarıp derinleştiğini gördüm” (s. 68).

Dr. B.’nin artarak devam eden gerginliği vücut hareketlerinden gözlemlenebilir. Sürekli ileri geri sallanmaları ve parmaklarını masaya vurması, sorgulama döneminin etkisini hala sürdürdüğünü ve bu davranışları istem dışı yaptığını gösterir. Czentovic’in ağır hareketlerle oynadığı oyun bir türlü ilerlemezken onun Gestapo’nun sorgulama subaylarını andıran soğukkanlılığı, Dr. B.’yi daha da çileden çıkarır. Sonunda o da dayanamaz ve uyarıda bulunur: “Masaya vurmamanızı rica edebilir miyim? Beni rahatsız ediyor. Böyle oynayamam” (s. 69). Kısa süren sözlü atışmalarda Dr. B.’nin bir ihtimal kendisini sorgulayan subaylarla aralarında benzerlik kurduğu Mirko’ya karşı sınırlarına hâkim olamaz. Oysaki oyunun en önemli kuralı motivasyonun sağlanması için sükûneti bozmamak ve uzun düşünme sürelerinde sınırlara hâkim olmaktır. Savaş, panik yapmayı ve rakibi küçümsemeyi affetmez, en küçük bir yanlış hayata mal olur. Bu durumda oyun Dr. B.’nin aleyhine dönmeye başlar, çünkü o ne oyunu ne de Mirko’yu önemsemeyiz. Bir süre sonra da yüksek bir sesle bağırarak “Şah! Şah mat!” (s. 70) der. Ancak ortada ‘şah mat’ yoktur ve o büyük bir ihtimalle yine hayalinde diğer benliği ile bir oyun kurgulayarak kendisiyle savaşmaktadır. Oyunu satranç tahtasından çok hayalinde oynamayı becerebilen biri için, oturup dakikalarca rakibin hamle yapmasını beklemek elbette sıkıcı gelir. O, sadece kendisiyle bir yarış içerisindedir, içindeki iyi ve kötünün yarışı ve mücadelesi sürekli devam eder. Çift karakterli bir benlik yapısının, karakterin zihnini ablukaya alarak onu hareketsiz bırakması sonucu ne yaptığını bilmeyecek kadar bilinçsiz ve hoyratça davranışlar sergilemeye başlar. Bunun sonucunda da kendisini şu biçimde ifade eder: “Saçma bir şey söyledim ya da yaptım mı... sonunda yine mi şey oldum?” (s. 71). Sonra da yine o eski nezaketini esirgmeden özür diler ve oradan uzaklaşır.

- B. Kırmızı / Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 3(2014) 146-165*
B. Kırmızı / Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of Social Sciences 3(2014) 146-165

KAYNAKÇA

- Duymaz, Recep (2000), “Muhayyelât’ın Anlatı Geleneğindeki Yeri”, **Hece Öykü**, Türk Öykücülüğünün Özel Sayısı S.46/47 s.64-71.
- Eliuz, Ülkü (2009), **Küçük Adam –Orhan Kemal’in Romanlarında Yapı ve İzlek**, Öykü Yay., Ankara.
- Kaplan, Bert (1999), **Akıl Hastalıklarının İç Dünyası**, (Çev. Bengi Güngör), Öteki Yay., Ankara.
- Nietzsche, Friedrich W. (2011). Böyle Buyurdu Zerdüşt, Tutku Yayınevi, Ankara.
- Korkmaz, Ramazan (1997), **Sabahattin Ali İnsan ve Eser**, Y.K.Y., İstanbul.
- Synder, Louis Leo, **Hitler and Nazism**, Bantam Books; Reprint Ed. Edition, New York City 1961.
- Şahin, Veysel, (2010), Halide Edip Adıvar’ın Romanlarında Yapı ve İzlek, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Zweig, Stefan, (2013), **Satranç**, (Çev. Ayça Sabuncuoğlu), Can Yayınevi, İstanbul.